

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ЦІЛЕСПРЯМОВАНИЙ ПРОЦЕС

Шевенко Алла Миколаївна¹

¹Молодший науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6936-0579>

UDC: 159.9 / [-027.561:341.231]:[-057.87:373.5]:[124.33:-04]

АНОТАЦІЯ

У статті подано теоретичний аспект проблеми професійного самовизначення старшокласників. Розкрито сутність понять окресленої проблематики. Професійне самовизначення старшокласників представлено як цілеспрямований процес, що потребує розробки ефективних умов його реалізації. Пропонується до розгляду процесуальна модель професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання, яка вміщує в себе когнітивно-рефлексивний, ціннісно-смісловий та поведінково-моделюючий компоненти. Представлено етапи реалізації цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання: теоретико-аналітичний, констатувальний, формувально-розвивальний. Подано низку методів, що створюють основу цілеспрямованого процесу професійного самовизначення, а саме: метод самопізнання; метод виявлення цінностей зростання особистості; метод проектування професійного «Я». Зроблено висновок, що запропонована модель активізує, оптимізує та цілеспрямовує процес професійного самовизначення старшокласників.

Ключові слова: самовизначення, професійне самовизначення старшокласників, ранній юнацький вік, цілеспрямоване професійне самовизначення, процесуальна модель.

Постановка проблеми. Реформування сучасної освіти передбачає набуття учнями ключових життєвих компетенцій. Особистість, що досягає раннього юнацького віку, а це припадає на період навчання у старших класах школи, стикається з першочерговою справою свого життя – вибором майбутньої професії. Вибір професії є однією з провідних потреб раннього юнацького віку та відбувається за наявності основних новоутворень особистості на цьому етапі: особистісного, соціального та професійного самовизначення. В ідеалі цей вибір має здійснюватися самостійно та усвідомлено з урахуванням знань старшокласників про власні психологічні особливості, про актуальні та потенційні можливості, спираючись на сильні сторони своєї особистості, керуючись бажаннями щодо майбутньої діяльності та орієнтуючись на потреби сучасного ринку праці.

Професійне самовизначення, це свідомий та

виважений процес у якому вибір професії відбувається не стихійно, а обґрунтовано та цілеспрямовано. Відтак, професійне самовизначення старшокласників варто розглядати та здійснювати як цілеспрямований процес, що визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою професійного самовизначення старшокласників займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, зокрема на думку Є. О. Клімова, Н. А. Побірченко, Б. О. Федоришина, процес професійного самовизначення потребує активізації самопізнання особистості. Е. Ф. Зеєр, М. С. Пряжніков, Г. В. Резапкіна, С. М. Чистякова надають перевагу усвідомленому професійному самовизначенню. Так Н. А. Побірченко зазначає, що процес професійного самовизначення варто розпочинати ще з учнями початкової школи. На її думку професійне самовизначення учнів має спиратися на самопізнання, готовність до

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Alla Shevenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

професійного самовизначення та розвиток підприємницької компетенції учнів (Побірченко, 1998).

О. Л. Мерзлякова наголошує на доцільності використання тренінгових занять щодо ефективності здійснення професійного самовизначення старшокласниками, зокрема розроблена нею програма сприяє навиками самодіагностики учнів старших класів щодо вибору майбутньої професії (Мерзлякова, 2016).

Також проблема професійного самовизначення старшокласників висвітлювалася у працях Л. М. Гуцан, Є. В. Єгорової, Д. О. Закатнова, О. В. Мельника, З. В. Охрімченко, Н.А. Побірченко, В. В. Рибалки та інших вчених сучасності, що досліджують тему вибору майбутньої професії.

Проте не дивлячись на значні напрацювання у дослідженні проблеми професійного самовизначення старшокласників, існують напрями де недостатньо висвітлено дотичні, суміжні процеси, які мають вплив на якість професійного самовизначення старшокласників.

Мета статті. Здійснити теоретичний огляд проблеми професійного самовизначення старшокласників як цілеспрямованого процесу.

Поставлена мета реалізовувалася у вирішенні таких завдань:

На основі теоретичного аналізу визначити зміст поняття «цілеспрямоване професійне самовизначення».

Розкрити та охарактеризувати цілеспрямоване професійне самовизначення старшокласників з точки зору різних підходів.

Визначити умови цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників через розробку процесуальної моделі.

Методи дослідження: метод *самопізнання* старшокласниками власних індивідуально-типологічних особливостей; метод *діагностики* та *самодіагностики* (спостереження, бесіда, анкетування, тестування учнів) у процесі професійного самовизначення; метод *моделювання професійного «Я»* старшокласників; метод *створення профорієнтаційного простору*, застосування якого дає змогу залучати учнів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьків до наскрізної профорієнтації, що сприятиме високій результативності професійного самовизначення старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Проблема вибору майбутньої професії учнями у закладах загальної середньої освіти потребує системного оновлення підходів та методів роботи. У практиці психологічної науки існує безліч трактувань поняття «професійне самовизначення». Розглядаючи сутність понять «самовизначення», «професійне самовизначення», передусім звернемося до сучасних словників, які відображають певну інтеграцію всіх існуючих підходів до визначення тих чи інших понять. Поняття «самовизначення» розглядається як процес і результат вибору особистістю своєї позиції, мети, і засобів самоіснування в конкретних обставинах життя, як основний механізм набуття і прояву людиною свободи. Самовизначення стає важливою складовою частиною життєво важливих рішень. Сутність цього процесу полягає в активному виявленні та ствердженні індивідуальної позиції особистості. Результатом самовизначення передбачається вихід людини на мету, напрями та способи активності, *здатності через цілеспрямованість* самостійно реалізувати своє призначення (Синявський, 2007).

Поняття «професійне самовизначення» розглядається як процес, що охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності (Шапар, 2005). Цей факт свідчить про неперервність процесу професійного самовизначення, який триває упродовж життя і тим самим спонукає особистість до якісних змін, що відбуваються у всіх сферах особистості (когнітивній, мотиваційно-ціннісній, емоційно-вольовій та поведінковій).

Також, ми знаходимо таку трактовку поняття «самовизначення», як усвідомлений вибір позиції у життєвій ситуації, ставлення до чогось, активне відстоювання своєї точки зору.

За визначенням Н. А. Побірченко «самовизначення» – це процес прийняття життєво значимих рішень в різних сферах життєдіяльності людини. Безперечним є той факт, що центральним моментом самовизначення людини є здійснення життєвого вибору, який конкретизується у професії. Життєве самовизначення включає в себе соціальне самовизначення, особистісне самовизначення та професійне самовизначення.

ня. Тобто, професійне самовизначення є складовою життєвого самовизначення, воно пов'язане з реалізацією творчого і виконавчого потенціалу особистості в трудовій діяльності (Побірченко, 2009).

Проблему самовизначення найчастіше пов'язують з:

індивідуальними особливостями старшокласників, їх потребами, інтересами, схильностями, цінностями (Г. О. Балл, Г. С. Костюк, З. В. Охріменко, Н. А. Побірченко, Б. О. Федоришин);

соціальною зрілістю та здатністю налагоджувати стосунки (І. С. Кон, А. В. Мудрик, Н. А. Побірченко, С. П. Поліщук);

саморозвитком та самореалізацією (Л. І. Анциферова, Г. О. Балл, Є. В. Єгорова, Є. О. Клімов, І. С. Кон, Н. А. Побірченко, Г. В. Резапкіна, В. В. Синявський, С. М. Чистякова Б. О. Федоришин та ін.).

У віковій психології і психології розвитку проблема самовизначення особистості вивчається у зв'язку із специфікою юнацького віку, процесами формування світогляду, соціалізації і вибору сфери професійної діяльності Р. Бернс, Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, І. С. Кон, А. М. Кухарчук А. В. Мудрик, Ф. Райс, Х. Ремшмидт, П. А. Шавір, та ін.

Зокрема, І. С. Кон зауважує, що суть феномену самовизначення молоді людини полягає у «чіткому орієнтуванні і визначенні свого місця у світі дорослих», а також «у виборі соціально і особистісно значущих цілей, досягнення яких забезпечується самореалізацією суб'єкта» Поняття «самовизначення» І. С. Кон пов'язує з процесами «пошуків себе», «відкриття «Я», соціального і морального дозрівання, які мають світоглядний сенс і «виразно соціальний зміст» (Кон, 1984).

Аналіз феномену особистісного самовизначення на методологічному рівні за Б. Г. Ананьєвим, Л. С. Виготським, Г. С. Костюком дозволяє розглядати його як процес активного визначення особистістю свого місця у соціумі та усвідомлення сенсу власного життя.

К. О. Абульханова-Славська розглядає самовизначення як певну форму активності особистості, результатом якої стає формування її життєвої позиції. Згідно з її трактовкою, життєва позиція особистості, її

життєва лінія (як пролонгована реалізація життєвої позиції у часі), а також, сенс життя (як цілісне визначення життєвої позиції), формують життєвий шлях особистості. Життєва позиція – це узагальнюючий і обраний особистістю на базі її цінностей спосіб здійснення життя (Абульханова-Славська, 1991). Отже, життєва позиція особистості містить у собі потенціал її розвитку, сукупність об'єктивних і суб'єктивних можливостей.

Л. І. Анциферова аналізує близьке за змістом до самовизначення поняття соціального дозрівання, що пов'язане з розвитком особистості. Дозрівання за Л. І. Анциферовою, забезпечує здатність людини внутрішньо визнавати, усвідомлювати та аналізувати суперечності життя, здатність продуктивно розв'язувати їх відповідно до своєї загальної мети та моральних ідеалів (Анциферова, 1982).

Поняття «професійне самовизначення» є більш конкретним по відношенню до поняття «особистісне самовизначення». Професійне самовизначення залежить від зовнішніх умов, а особистісне – від самої людини.

Найбільш послідовно та різнобічно проблема професійного самовизначення особистості розглядається у роботах Е. Ф. Зеєра, Є. О. Клімова, М. С. Пряжнікова, В. В. Синявського.

Професійне самовизначення, за Е. Ф. Зеєром, є ствердження особистісної позиції у проблемній ситуації, що супроводжується конфліктами внутрішньо особистісного характеру. Факторами, що обумовлюють ці конфлікти виступають: а) неузгодженість складових спрямованості особистості (мотиви, самооцінки, ціннісні орієнтації); б) неспівпадіння характеру професійної діяльності та рівня професійної компетентності; в) протиріччя між спрямованістю особистості на досягнення успіху, матеріальних благ, на кар'єру та рівнем розвитку професійно важливих якостей; г) невідповідність уявлень про свої професійно важливі якості та реальних професійних можливостей; д) протиріччя між професійними можливостями, потенціалом та соціальними обмеженнями, що обумовлені статтю, віком, етнічною приналежністю, зовнішністю (Зеєр, 2003). Як зазначає Е. Ф. Зеєр, у цілому, самовизначення є не лише вибір професії із альтернатив, а творчий процес розвитку особистості. здійснення вибору з урахуванням індивідуаль-

них особливостей людини, потреб професії та соціально-економічних умов; постійне самовизначення протягом всього життя, рефлексія свого професійного буття та самоствердження у професії; ініціювання та актуалізація процесу іншими подіями (закінчення навчання, переїзд на нове місце проживання тощо); сприйняття самовизначення як самореалізації та самоактуалізації, як виявлення соціальної зрілості особистості (Зеєр, 2003).

Є. О. Клімов розуміє професійне самовизначення як один з важливіших проявів психічного розвитку особистості, як процес її становлення у якості повноцінного учасника співтовариства професіоналів, більш ширше – соціального співтовариства у цілому. Їм виділено два рівня професійного самовизначення: а) гностичний (перебудова свідомості та самосвідомості); б) практичний (реальні зміни соціального статусу людини) (Клімов, 2004).

В. В. Синявський визначає професійне самовизначення, як організовану (цілеспрямовану) діяльність: «довготривалий динамічний процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої професійної діяльності, виходячи з її індивідуально-психологічних можливостей і потреб ринку праці, становлення особистості в професійній діяльності» (Синявський, 2005).

Професійне та особистісне самовизначення стали предметом глибокого дослідження й М. С. Пряжнікова. Підкреслюючи нерозривний зв'язок професійного самовизначення з самореалізацією особистості в інших життєво важливих сферах, дослідник наголошує, що сутність професійного самовизначення міститься у самостійному та свідомому пошуку смислів роботи, що виконується та всієї життєдіяльності у конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації (Пряжніков, 1996).

Отже, науковець стверджує, що:

Професійне самовизначення – це вибіркове ставлення індивіда до світу професій в цілому та до конкретної обраної професії.

Ядром професійного самовизначення є свідомий вибір професії з урахуванням своїх особливостей та можливостей, потреб професійної діяльності та соціально-економічних умов.

Професійне самовизначення здійснюється

протягом всього професійного життя: особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття та самостверджується у професії.

Актуалізація професійного самовизначення особистості ініціюється різного роду подіями, такими як закінчення загальноосвітньої школи, навчально-професійного закладу, підвищення кваліфікації, зміна місця проживання, атестація, звільнення з роботи тощо.

Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації та самоактуалізації.

Пріоритет відповідального ставлення до процесу професійного самовизначення підтримує і Г. В. Резапкіна. Вона наголошує на необхідності формування у старшокласників реалістичного погляду на вибір майбутньої професії. Г. В. Резапкіна робить акцент на власній відповідальності учнів щодо професійного вибору. Враховуючи цілеспрямованість і прагматизм сучасної молоді, Г. В. Резапкіна пропонує розвивати психологічну готовність учнів до вибору професії на основі самопізнання, що сприятиме виявленню їх особистісно професійного потенціалу (Резапкіна, 2005).

Спіратися на процес самопізнання у професійному самовизначенні пропонує Н. А. Побірченко, вона зазначає, що лише власна зацікавленість старшокласників у виборі професії обумовлює якість цього процесу. Старшокласники, яким притаманне прагнення розібратися у своїх індивідуально-типологічних особливостях, виокремити власні сильні сторони, оцінити свої можливості щодо майбутньої професії мають високий рівень готовності до самопізнання. Самопізнання учнів, стимулює навик саморефлексії, що сприяє не лише професійному самовизначенню, а й якісним змінам особистості старшокласників (Побірченко, 2007).

Отже, з урахуванням вищезазначеного маємо зазначити, що професійне самовизначення старшокласників, це спеціально організований процес, ефективність якого визначається особливостями організації профорієнтаційної роботи у навчальному закладі. Важливим аспектом є не кількість проведених профорієнтаційних заходів, а якість виконання тих чи інших професійно спрямованих заходів. Показником ефектив-

ності виступає рівень засвоєння старшокласниками професійно орієнтованих компетенцій.

Запропонована нами модель професійного самовизначення старшокласників *активізує та оптимізує* цей процес під час опрацювання навчально-розвивального факультативу «Професійне самовизначення та особистісне зростання старшокласників», роботи з практикумом та проведенням тренінгових занять, а також створення профорієнтаційного портфоліо старшокласників. Запропонована модель цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників *базується* на фундаментальних наукових знаннях, *передбачає* нові наукові підходи до організації цього процесу, *враховує* психолого-педагогічні умови розвитку особистості, *забезпечує* тенденцію до особистісного зростання старшокласників, *сприяє* якісним змінам показників та критеріїв процесу професійного самовизначення старшокласників.

Професійне самовизначення старшокласників – це складний, цілеспрямований та багатоетапний процес, який передбачає не лише вибір професії, а й тенденцію до зростання старшокласників в особистісному плані. Реалізація цього процесу має свої особливості та специфіку, зазначений процес здійснюється завдяки самопізнанню, саморефлексії, комплексу особистісно-орієнтованих та інтерактивних методів роботи з учнями та сприяє якісним особистісним змінам та саморозвитку учнів. Професійне самовизначення ґрунтується на принципах науковості, системності, послідовності, інтеграції та свободи вибору. Воно здійснюється за умов застосування індивідуального підходу, що ґрунтується на врахуванні потреби ставлення до учня як до особистості, врахування відмінностей індивідуально-типологічних рис, характеру, здібностей тощо. Однією з важливих умов професійного самовизначення учнів є залучення їх до активної самопізнавальної діяльності, бо самопізнання сприяє саморозвитку та самоактуалізації особистості. Самоактуалізована особистість прагне до найбільш повного виявлення, усвідомлення, розвитку та реалізації своїх особистісних можливостей. Необхідною умовою особистісного зростання є усвідомлення цінностей росту, а саме: включення у процес активних змін старшокласників, їх готовність та здатність виходити із зони комфорту, напрацьовувати нові пове-

дінкові стратегії, брати на себе відповідальність за результати діяльності. До умов професійного самовизначення варто також долучити набуття навиків проектування образу професійного «Я», проектування власного майбутнього.

Запропонована модель передбачає реалізацію цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників у три етапи, перший етап теоретико-аналітичний, має на меті аналіз концептуальних підходів та теоретико-методологічних розробок щодо вирішення проблеми професійного самовизначення старшокласників та вплив цього процесу на їх особистісне зростання. На констатувальному етапі дослідження виявлено рівні сформованості особистісного зростання старшокласників та підготовлено комплекс діагностичного інструментарію для професійного самовизначення учнів. На формуально-розвивальному етапі дослідження впроваджено у практику програму цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників, що включає у себе практикум, комплекс психодіагностичного інструментарію, психологічні вправи, експрес-діагностичні методики, проєктивні методики та інші засоби, які сприяють професійному самовизначенню учнів.

Нами розроблена трикомпонентна структура професійного самовизначення, яка представлена у компонентах моделі цілеспрямованого професійного самовизначення як чинника особистісного зростання. Її когнітивно-рефлексивний компонент передбачає знання про світ професій, орієнтацію у перевагах індивідуально-типологічної сфери старшокласників, їх відповідність вимогам обраної професії тощо.

Ціннісно-смісловий компонент окреслює ціннісну значимість досягнення успіху, самостійність та незалежність у прийнятті рішення, надання переваги особистісній відповідальності, розвиток відповідального ставлення як особистісна цінність.

Поведінково-моделюючий компонент передбачає здатність старшокласників до планування саморозвитку, моделювання професійної перспективи, генерацію ідей, проектування майбутнього як цінність.

Методичною основою цілеспрямованого процесу професійного самовизначення виступає низка методів, а саме: метод самопізнання, що включає самопостереження, самоаналіз та рефлексію; метод виявлен-

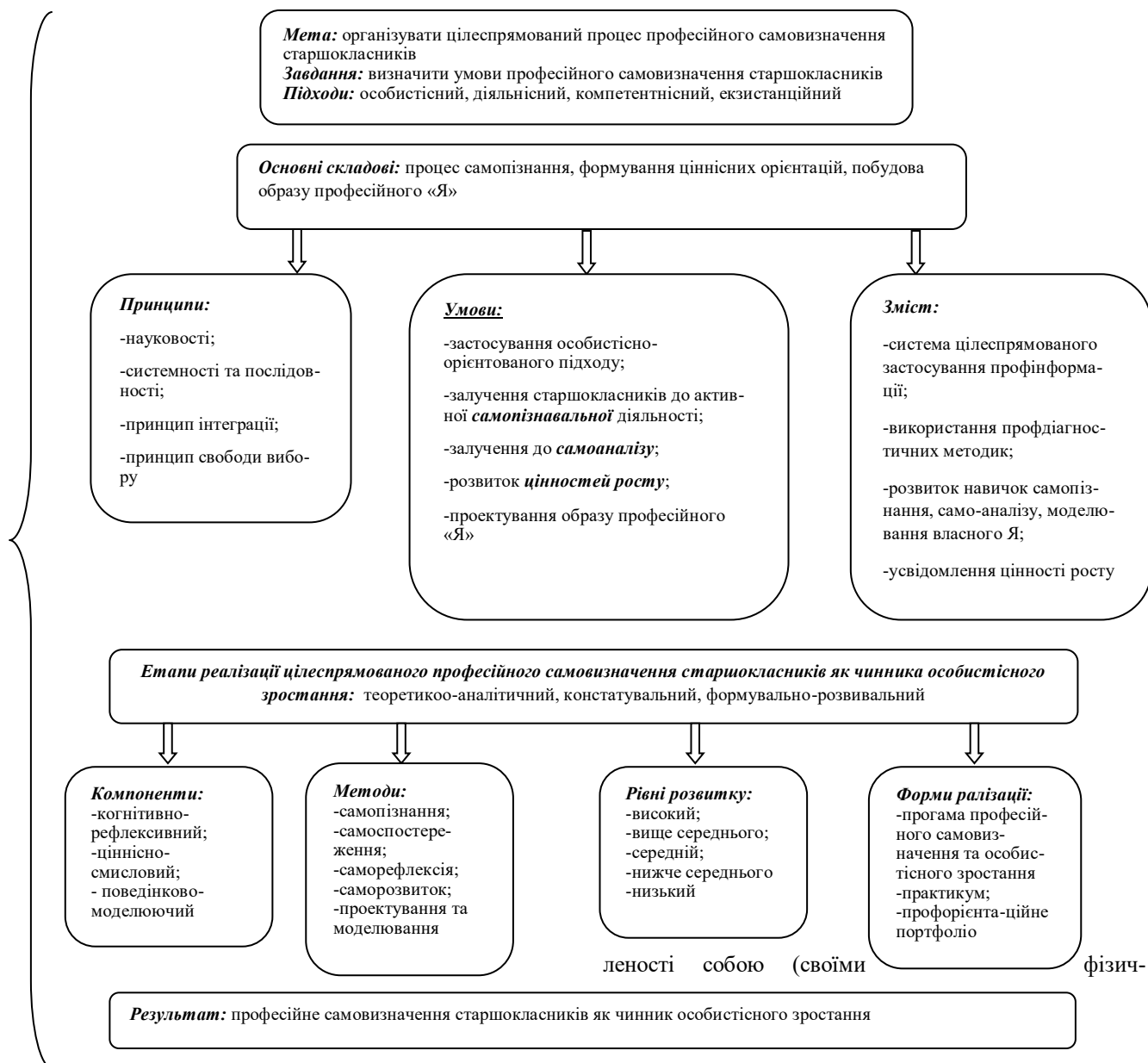


Рис. 1. Модель цілеспрямованого професійного самовизначення як чинника особистісного зростання

ня цінностей зростання особистості; метод проєкування професійного «Я».

Метод самопізнання застосовується у разі потреби дослідження власного «Я», він включає в себе самопостереження, самоаналіз та рефлексію. Як зазначає Терлецька Л. Г., у процесі *самоаналізу* особистість стикається зі значними труднощами, які мають також своє позитивне значення. Автор розглядає самоаналіз як шлях до саморозвитку. Саморозвиток, це процес свідомого розвитку особистості у всій багатогранності свого «Я», спрямований на подолання почуття недово-

ними, інтелектуальними, навчальними, професійними та іншими можливостями). Саморозвиток спирається на особисту рефлексію, активний та свідомий пошук власних ресурсів. Від старшокласників самоаналіз вимагає особистої зацікавленості та відповідального включення у довготривалу роботу, що ґрунтується на самодисципліні та самоконтролі цього процесу. Отже, самоаналіз сприяє особистісному зростанню, тому що людина стає сильнішою, тільки переборюючи труднощі, які виникають на її шляху (Терлецька, 2012).

Особистісному зростанню також сприяють ре-

флексивні навички, а саме спрямованість пізнання на себе, реалістична оцінка своєї діяльності, здатність розуміти як тебе сприймають інші та представляти себе в різних ситуаціях.

Проектування власного професійного «Я» відбувається завдяки сукупності уявлень особистості про те, ким би вона хотіла бути у професійному сенсі, та те, якими якостями вона наділена для опанування майбутньою професією. Важливою ланкою цього процесу є осмислення кроків для досягнення поставленої мети. Проектування майбутнього вимагає від старшокласників вміння переосмислювати наявний досвід та використовувати напрацьоване у побудові чітких кроків щодо професійного майбутнього. Цей процес носить творчий характер, вмотивований на досягнення та розвиток.

Розвиток складових професійного самовизначення забезпечує формування пріоритетних якостей особистості старшокласників до яких віднесено: знання власних можливостей, прийняття себе, готовність до здійснення життєво-професійного вибору, відчуття відповідальності за своє особистісне та професійне майбутнє.

Представимо результати опитування старшокласників щодо їх суб'єктивної думки про власну відповідальність у виборі майбутньої професії. Учням було запропоновано оцінити у відсотках рівень власної відповідальності за майбутнє та зазначити інші фактори, що також мають вплив. Результати опитування представлено у таблиці 1.

Нам було цікаво проаналізувати, кого зазначили учні у якості суб'єктів впливу на їх майбутнє, для

цього ми використали опитування «Коло власної відповідальності». Найбільшу кількість виборів отримав фактор «Батьки», майже 100% учнів зазначили вплив батьків на свій професійний вибір. Цікаво, що були такі випадки, коли учні надавали 50% відповідальності за своє майбутнє батькам, а 50% собі. У випадках, коли батькам надавалося більше ніж 50% відповідальності, власна відповідальність знижувалася приблизно до 15%.

На другому місці за кількістю виборів зазначено фактор «Школа», приблизно 55% учнів зазначили вплив школи на власне майбутнє, але за показниками він значно відрізняється від впливу батьків. Учні оцінили вплив школи, вчителів, освіти приблизно у 10% - 15% від сукупності інших впливів.

Близько 50% впливу на майбутній вибір учнями відведено друзям, у порівнянні з відсотковими показниками впливу школи, значення впливу друзів у половину більше, оцінка починається від 20%. Також значимим виявляється зовнішнє оточення, приблизно 45% учнів зазначили у своїх відповідях на його вплив. Інтенсивність впливу зовнішнього оточення вимірюється учнями від 15% до 20%.

Останнім значимим фактором є «Щасливий випадок, везіння, інші обставини». Його зазначило майже 35% старшокласників. Числові параметри цього фактора знаходяться в межах від 5% до 15%.

Найвищий відсоток відповідальності від 37% до 60% та вище старшокласники надали собі. Причому показник 60% зазначило 25% старшокласників.

Отже, ми бачимо, що суб'єктивна оцінка учня-

Таблиця 1.

Фактори, що впливають на майбутнє старшокласників за опитуванням «Коло власної відповідальності»

№	Фактор впливу	Експериментальна група n – 96			Контрольна група n – 90		
		К-ть виб.	Показн. впливу %	Розподіл знач.-я%	К-ть виб.	Показн. впливу %	Розподіл знач.-я%
1.	Батьки, родина	96	100%	10-60%	87	98%	15-50%
2.	Школа, рівень освіти, вчителі	54	55%	10-15%	45	55%	10-15%
3.	Друзі	47	50%	20-25%	45	50%	15-35%
4.	Зовнішнє оточення	44	45%	15-20%	47	48%	15-20%
5.	Випадок, обставини, везіння, доля	34	35%	5-15%	38	40%	5-15%
6.	Власна відповідальність	96	100%	15-75%	90	100%	25-60%

ми факторів відповідальності за майбутнє розділилася між учнями та батьками майже навпіл.

Основним утрудненнями цього процесу виступають деяка інертність учнів щодо вибору майбутньої професії, відсутність інтересу до окресленої проблематики та здійснення вибору професії на основі батьківських уподобань. З метою профілактики зазначених основних утруднень професійного самовизначення ми пропонуємо здійснювати систематичну та цілеспрямовану роботу, реалізація якої відбудеться за рахунок залучення учнів до створення профорієнтаційного портфоліо, опрацювання практикуму програми професійного самовизначення та особистісного зростання. Знання, які учні отримують у процесі цілеспрямованого професійного самовизначення допоможуть їм здійснити поміркований вибір, що максимально буде враховувати їх індивідуально-типологічні особливості, інтереси, цінності та потенційні можливості розвитку особистості старшокласників.

Цілеспрямоване професійне самовизначення старшокласників виступає чинником особистісного зростання старшокласників завдяки використанню таких методів як самопізнання, саморефлексія, проектування образу професійного «Я».

Отже, сутність професійного самовизначення міститься у самостійному та свідомому пошуку смислів роботи, при цьому індивід виступає як активний суб'єкт діяльності, а процес професійного самовизначення, набуваючи цілеспрямованого характеру, виступає важливим чинником особистісного зростання, що підтверджується формуванням неповторного образу професійного «Я».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи сучасні дослідження з даної проблеми можна зазначити, що цілеспрямований процес професійного самовизначення старшокласників доцільно розглядати у відповідності до рівнів розвитку його структурних компонентів. Високий рівень розвитку *когнітивно-рефлексивного компонента* передбачає залучення старшокласників до активного самопізнання, результатом якого є ґрунтовні знання власних індивідуально-типологічних особливостей, розуміння сильних сторін та способів їх вдалого використання, постійна зацікавленість тематикою вибору професії. Високий

рівень розвитку *ціннісно-сислового компонента* засвідчує сформованість у старшокласників цінностей праці та цінностей зростання, наявність стійкого прагнення до самовдосконалення. Високий рівень *поведінково-моделюючого компонента* передбачає усвідомлення старшокласниками відповідальності за вибір майбутньої професії, здатність приймати обґрунтовані рішення, готовність до моделювання професійного «Я».

Отже, цілеспрямований процес професійного самовизначення сприятиме розкриттю актуальних та розвитку потенційних можливостей старшокласників, активізації саморозуміння та прийняття себе. Формуванню реалістичних поглядів на вибір професії, підвищенню відповідальності за результативність професійного самовизначення, а також проектуванню професійного «Я».

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у впровадженні психолого-педагогічного супроводу старшокласників у професійному самовизначенні. Організації низки заходів, що будуть задовольняти ідею наскрізної профорієнтації у закладах загальної середньої освіти.

References:

- Abul'khanova-Slavskaya, K. A. (1991) *Strategiya zhizni [Strategy of life]*. Moskva: Mysl' [in Russian].
- Antsyferova, L. I. (1982). *Sistemnyy podkhod k izucheniyu formirovaniya i razvitiya lichnosti [Systematic approach to the study of the formation and development of personality]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Ball, G. A. (1999). Analiz sushchnosti lichnoy svobody v kontekste gumanizatsii obrazovaniya i vospitaniya [Analysis of the essence of personal freedom in the context of humanization of education and upbringing]. *Dialog kul'tur: Ukraina v global'nom kontekste. Filosofiya obrazovaniya: sb. Nauka. Proizvedeniya – Dialogue of Cultures: Ukraine in the global context. Philosophy of Education: Coll. Science. Works*, 33-42 [in Ukrainian].
- Zeyer, E. F. (2003). *Psikhologiya professiy [Psychology of professions]*. Yekaterinburg: Akademicheskii Proyekt [in Russian].
- Klimov, Ye. A. (2004). *Psikhologiya professional'nogo povedeniya [Psychology of professional behavior]*. Moskva: Akademiya[in Russian].
- Kon, I. S. (1984). *V poiskakh sebya. Lichnost' i yeye samosoznaniye [In search of myself. Personality and its self-awareness]*. Moskva: Izd. polit. lit [in Russian].

- Litvinova, N. I. (2009). Podgotovka studencheskoy molodezhi k vyboru professii na rynku truda [Preparation of student youth for choosing a profession in the labor market]. *Psikhologiya truda i upravleniya: Materialy VI Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii – Psychology of labor and management: Proceedings of the VI International scientific-practical conference*. (pp. 184-191). Kiyev: IPK GSZU [in Ukrainian].
- Litvinova, N. I. & Shevenko, A. M. (2007). Tekhnologiya professionalnoy informatsionnoy raboty so studencheskoy molodezh'yu [Technology of professional information work with student youth]. *Proforiyentsionnaya rabota v shkole: problemy i perspektivy ikh resheniya: Materialy nauchno-prakticheskoy konferentsi - Career guidance work in school: problems and prospects for their solution: Proceedings of the scientific-practical conference*. (pp. 86-95). Lutsk [in Ukrainian].
- Merzlyakova, A. L. (2016). *Proforiyentsiya: shpargalka dlya uchiteley [Career guidance: cheat sheet for teachers]*. Kiyev: Shkol'nyy mir [in Ukrainian].
- Pobirchenko, N. A. (2007). Psikhologo-pedagogicheskiye osnovy proforiyentsatsii v nepreryvnom obrazovanii [Psychological and pedagogical foundations of career guidance in continuing education]. *Proforiyentsionnaya rabota psikhologa – Career guidance work of a psychologist*, 5-29 [in Ukrainian].
- Pobirchenko, N. A. (2009). *Proforiyentsiya uchashcheyasya molodezhi [Vocational guidance of student youth]*. Kiyev: Nauk. mir [in Ukrainian].
- Pobirchenko, N. A. (1998). *Uchashchayasya molodezh' i professii rynochnoy ekonomiki [Student youth and professions of market economy]*. Kiyev: Pressa Ukrainy [in Ukrainian].
- Pryazhnikov, N.S. (1996). *Professional'noye i lichnostnoye samoopredeleniye [Professional and personal self-determination]*. Moskva. Voronezh: Izd. Institut prakticheskoy psikhologii [in Russian].
- Psikhologicheskiy slovar' (2007). *Psychological Dictionary*. Kyiv: Nauk. mir [in Ukrainian].
- Rezapkina, G. V. (2013). Proforiyentsiya: novyye gorizonty [Career guidance: new horizons]. *Sluzhba personala – Personnel Service*, 1, 66-70 [in Russian].
- Rezapkina, G. V. (2005). *Psikhologiya i vybor professii: programma doprofil'nogo obucheniya [Psychology and the choice of profession: the program of pre-profile training]*. Moskva: Genezis [in Russian].
- Sinyavskiy, V. V. (2005). *Proforiyentsionnaya rabota klassnogo rukovoditelya [Career guidance work of the class teacher]*. Chernigov [in Ukrainian].
- Terletskaya, L. (2012). Protseess samopoznaniya, yego struktura i rol' v formirovaniy lichnosti [The process of self-knowledge, its structure and role in the formation of personality]. *Problemy sotsiologii, psikhologii, pedagogiki – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 14, 152-158 [in Ukrainian].
- Fedorishin, B. A. (1976). *Psikhologicheskiye aspekty proforiyentsatsii uchashchikhysya [Psychological aspects of vocational guidance of students]*. Kiyev: Znaniye [in Ukrainian].
- Shapar, V. B. (2005). *Sovremennyye tolkovyye psikhologicheskoye slovar' [Modern explanatory psychological dictionary]*. Khar'kov: Flag [in Ukrainian].

Alla Shevenko

Junior Researcher, Department of Labor Psychology, Institute of Pedagogical Education and Adult Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kiev (Ukraine)

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF HIGH SCHOOLS AS A PURPOSE PROCESS

ANNOTATION

The article presents the theoretical aspect of the problem of professional self-determination of high school students. The essence of the concepts of the presented problems is revealed. Professional self-determination of high school students is presented as a purposeful process that requires the development of effective conditions for its implementation. A procedural model of professional self-determination of high school students is proposed for consideration as one of the reasons for personal growth, which includes cognitive-reflexive, value-semantic and behavioral modeling components. The stages of realization of purposeful professional self-determination of senior pupils as a reason for personal growth are presented: theoretical and analytical, ascertaining, formative and developmental. A number of methods are presented that create the basis for the purposeful process of professional self-determination, namely: the method of self-knowledge, the method of identifying and activating the values of personal growth, the method of designing the professional "I"; the presented model activates and directs the process of professional self-determination of high school students.

It is concluded that a high level of development of the cognitive-reflexive component presupposes the involvement of high school students in active self-knowledge, the result of which is a thorough knowledge of their own individual-typological characteristics, an understanding of the strengths and ways of their successful use, a constant interest in the topic of choosing a profession. The high level of development of the value-semantic component

testifies to the formation of high school students' values of labor and values of growth, the presence of a stable desire for self-improvement. A high level of the behavioral modeling component presupposes that high school students are aware of their responsibility for choosing a future profession, the ability to make informed decisions, and a willingness to model the professional "I".

Key words: self-determination, professional self-determination of high school students, early adolescence, purposeful professional self-determination, procedural model.

Шевенко Алла Николаевна

Младший научный сотрудник отдела психологии труда Института педагогического образования и образования взрослых Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев (Украина)

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТАРШЕКЛАСНИКОВ КАК ЦЕЛЕНАПРАВ- ЛЕННЫЙ ПРОЦЕСС

АННОТАЦИЯ

В статье подано теоретический аспект проблемы профессионального самоопределения старшеклассников. Раскрыто суть понятий представленной проблематики. Профессиональное самоопределение старшеклассников представлено как целенаправленный процесс, который требует разработки эффективных условий его реализации. Предлагается к рассмотрению процессуальная модель профессионального самоопределения старшеклассников как одной из причин личностного роста, которая вмещает в себя когнитивно-рефлексивный, ценностно-смысловой и поведенческо-моделирующие компоненты. Представлено этапы реализации целенаправленного профессионального самоопределения старшеклассников как причины личностного роста: теоретико-аналитический, констатирующий, формирующе-развивающий. Представлено ряд методов, которые создают основу целенаправленного процесса профессионального самоопределения, а именно: метод самопознания, метод выявления и активизации ценностей личностного роста, метод проектирования профессионального «Я»; представленная модель активизирует и целенаправляет процесс профессионального самоопределения старшеклассников.

Сделано выводы что высокий уровень развития когнитивно-рефлексивного компонента предполагает привлечение старшеклассников к активному самопознанию, результатом которого являются основательные знания собственных индивидуально-типологических особенностей, понимание сильных сторон и способов их удачного использования, постоянный интерес к тематике выбора профессии. Высокий уровень развития ценностно-смыслового компонента свидетельствует о сформированности у старшеклассников ценностей труда и ценностей роста, наличии устойчивого стремления к самосовершенствованию. Высокий уровень поведенчески-моделирующего компонента предполагает осознание старшеклассниками ответственности за выбор будущей профессии, способность принимать обоснованные решения, готовность к моделированию профессионального «Я».

Ключевые слова: самоопределение, профессиональное самоопределение старшеклассников, ранний юношеский возраст, целенаправленное профессиональное самоопределение, процессуальная модель.

How to cite (як цитувати):

Shevenko, A. (2021). PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF HIGH SCHOOLS AS A PURPOSE PROCESS. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 72 -81. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.6> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.06.2021

Дата рекомендації до друку: 20.07.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021